

tadžickej opozície do Afganistanu, odkiaľ takmer každodenne podnikajú útoky proti jednotkám pobraničníkov. Napr. 28. 6. 1995 ruskí pobraničníci prišli do kontaktu so skupinou poustalcov s veľkou zásilkou drog pri prekonávaní pobraničnej rieky Pjandž nedaleko Iškašimu v oblasti Horský Badachšan. Pri prestrelke zabynulo 20 tadžických poustalcov.

Na voľby v roku 1994 v Tadžikistane OSN a KBSE odmietli vyslať pozorovateľov, pretože návrh ústavy a aj zákon o voľbách nezodpovedal medzinárodným štandardom.

Pravidelné zasadnutie Rady ministrov obrany SNŠ 1. 12. 1994 v Moskve na návrh veliteľa mierotvorných síl SNŠ v Tadžikistane gen. V. Patrikejeva súhlasilo s doplnením Dohody o kolektívnych mierotvorných silách SNŠ, ktorá bola podpísaná 24. 9. 1993. Okrem iného má veliteľ KMS SNŠ v Tadžikistane právo samostatne prijať rozhodnutie o nasadení KMS v Tadžikistane bez toho, aby musel žiadať o súhlas tie štáty, ktoré ich vyslali. Zaviazali ho iba, aby o svojom rozhodnutí informoval ex post. Na zasadnutí Rady hláv štátov SNŠ 26. 5. 1995 bol za veliteľa mierotvorných síl SNŠ v Tadžikistane vymenovaný genpor. V. Bobryšev a jednoblasne bolo schválené predĺženie pobytu KMS v Abcházsku.

15. In.: *Nezaväzujúca gazeta*, Moskva 24. 12. 1994.

16. Bližšie pozri:

17. Kozjrev, A.: „Preobrazenie“, *Medzinarodnyje otnošenia*, Moskva 1995, s. 237-276.
17. Takýto regionálny bezpečnostný systém svojho času presadzoval E. Beneš vo svojej práci *Demokracie dnes a zíttra*, ČIN Praha 1948. Prvé kapitoly tejto knihy boli napísané na počiatku roku 1939 v angličtine, pričom táto časť vyšla knižne v roku 1940 v Londýne. Ďalšie časti boli dopísané v druhej polovici roku 1941 a na začiatku roku 1942. Kniha ako celok vyšla po prvýkrát v českom jazyku v roku 1942 v Londýne. V Prahe bola vydaná v roku 1946, 1947 a šieste vydanie v roku 1948.

18. Bližšie pozri:

Juza, P.: *Všetko patří na svoje místa*, In.: *Nové slovo bez rešpektu*, Bratislava 1994 č. 48, s. 14.

19. Bližšie pozri:

Krejčí, O.: *Načo NATO?*, In.: *Nové slovo bez rešpektu*, Bratislava 1995, č. 19, s. 17-19.

Ján Buček*

Geopolitika na konci 20. storočia

Úvod

Množstvo prác venovaných geopolitike vo svetovej i slovenskej odbornej literatúre rastie. Dôvodom tohto vývoja je, okrem pretrvávajúcej dominancie štátov v priestorovej organizácii sveta, predovšetkým zbavenie sa historickej stigmatizácie geopolitiky, uvoľnenie predchádzajúceho systému organizácie sveta, snaha o aplikáciu nových teoretických východísk a nakoniec rastúca fragmentácia moci. V našich podmienkach sa nejedná len o reakciu na celosvetový vývoj, ale predovšetkým o odozvu vychádzajúcu zo skutočnosti vzniku nového štátu — Slovenskej republiky. Jej vlastným geopolitickým aspektom nebola v minulosti venovaná dostatočná pozornosť. Preto je prirodzené a nutné, že sa tak deje práve teraz.

Vysoká frekvencia používania pojmu geopolitika súvisí aj s nedostatočnou presnosťou používania a prelínaním sa pojmov z oblasti geografie, politických vied a praktickej politiky. O geopolitike sa hovorí už pri ľubovoľnom náznačku diskusie o vzťahoch štátu (jeho rôznych záujmov) a priestoru, alebo dokonca len z dôvodu, dať niektorým tvrdeniam vyššiu vážnosť. Tým je sféra geopolitiky často chápaná veľmi široko. Súvisí to s možnosťou geopolitickej interpretácie mnohých, nielen politických priestorových procesov. Geopolitika je predovšetkým účelovou interpretáciou a využitím poznatkov geografie a politických vied z hľadiska priestorových celkov a ich záujmov.

Cieľom tohto príspevku je aspoň čiastočne sprehľadniť veľkú rozmanitosť prác, smerov, prístupov a subdisciplín, ktoré sa dnes považujú za geopolitické. Pokúšam sa o predstavenie hlavných trendov v tejto oblasti, vychádzajúc najmä z anglosaskej literatúry posledného obdobia. Zvýšenú pozornosť venujem transformácii a hlavným sféram záujmu súčasnej geopolitiky. Poukážem na novú podobu geostratégie, hlavné črty kritickej geopolitiky, dimenzie a smery výskumu.

Súčasná geopolitika — snaha o pozitívne orientovanú vedeckú disciplínu

Súčasná geopolitika nie je iba obnovením, resp. pokračovaním jej tradičnej podoby, hľadajúcej priame súvislosti medzi geografiou a politikou štátov. Už vôbec nemá nič s Haushoferovským zneužitím (spojil geopolitiku s fašistickou teóriou životného priestoru), ktoré geopolitiku negatívne poznačilo na dlhé desaťročia. Jej definovanie ako statickej a deterministickej vedy je prekonané (u nás napr. Zatlíkaj, 1992). Dnes má ďaleko širšie, komplexnejšie, dynamické východiská a zámery. Ako uvádza Demko (1988) — „stará geopolitika“ je naveky preč... svet je príliš komplexný pre geopolitiku Mackindera, Mahana a „gigantov“ minulosti. Štátocentrická geopolitika a klasická problémová orientácia na otázky hraníc, rôzne chápanej polohy, charakteristika vzťahov štátov, statické vysvetlenia sveta moci atď., neprinášajú pre dnešok dostatok poznania a užitku. Napriek týmto tendenciám má v geopolitike stále významné postavenie aj tradičnejšie zameranie výskumov (napr. Prescott, 1990, Driver, 1991).

Pokračujúca disperzia zdrojov moci na množstvo úrovní (nielen štát, ale napr. aj „miestny štát“) a druhov (napr. finančnú, technologickú, informačnú, mediálnu moc atď.), aktívnych v čase a priestore, otvára geopolitike nové možnosti. Toto sa prejavuje v používaní mnohých nových termínov (často nejasných a mnohovýznamových), úzko spájaných s geopolitikou a jej časťami. V odbornej literatúre (Cohen, 1991a; Dalby, 1992; Griffith, 1993; MacLoughlin, 1994; Falk, 1994; atď.) je to pozorovateľné zvýrazneným používaním predpony „geo“, napr. geokultúra (angl. geoculture), geostratégia (geostategy), geoeconomia (geoecconomy), geodemografia (geodemography), aspekty súvisiace s mocou založenou na obchode s drogami (geonarcotics) a pod. Tieto parciálne orientácie reagujú na rastúci význam týchto faktorov vo vývoji priestorových mocenských vzťahov dnešného sveta. Súčasná je to odraz ďaleko aktívnejšieho prístupu k meniacemu sa obsahu priestoru a kom-

pozície moci, založeného na realistickom chápaní ich nových vzájomných vzťahov.

Hlavným cieľom súčasnej geopolitiky je zmena jej historickej orientácie — z otázok vojny a územnej expanzie na pozitívne hodnoty mieru a bezpečnosti. „Geopolitika mieru pre nás znamená geografickú a politickú vedu, ktorá skúma spoločenské, politické a ekonomické tlaky s cieľom poskytnúť bázu pre riešenie konfliktov a spoločnú bezpečnosť“ (O'Loughlin, Heske, 1991). Zaujímajú ju priestorové variácie konfliktov rôznych druhov moci. Tieto majú veľmi komplexnú podstatu a závažné dôsledky. Identifikácii ich priestorových záujmov, vysvetleniu a predovšetkým predchádzaniu vzájomných konfliktov je nutné venovať maximálnu pozornosť.

Dnešná geopolitika má silnejšie tendencie k vedeckým prístupom a objektívnejšiemu prezentovaniu sveta. Snaží sa zbaviť tradičných účelových a ideologických aplikácií. V geopolitike sa prehľbuje zblížovanie geografie a politických vied s posunom k ich vedeckým východiskám. Súčasná sa výskum tematicky orientuje do novo formulovaných problémových okruhov. Pluralizmus dnešného sveta otvoril plné možnosti pôsobenia mnohým inštitúciám (nielen politickým) a procesom, ktorých miesto v spoločnosti je nezapustiteľné. Vyvoláva to tlak na posilnenie interdisciplinárneho charakteru výskumu a spoluprácu s mnohými ďalšími vedami.

Súčasná geopolitika — hľadanie odpovedí na otázky doby

Geopolitika sa snaží vyrovnat s výzvami spoločnosti konca 20. storočia. Jej hlavná odozva sa týka nasledujúcich oblastí a myšlienkových koncepcií:

- klesajúci pocit bezpečnosti obyvateľov dnešného sveta (v mnohých podobách),
- rastúca fragmentácia a pluralizácia moci, väčšia konkurencia pre štát a úzko chápaná politická moc,
- presun konkurencie priestorov (integračných celkov, štátov, regiónov a miest) hlavne do oblasti ekonomickej súťaže,
- reakcia na koncepciu „trvale udržateľného rozvoja“ spoločnosti,
- nejasnosť celkového inštitucionálneho vývoja a jeho rastúca dôležitosť,
- z predchádzajúcich bodov vyplývajúca potreba re-konceptualizácie v oblasti formulácie národných záujmov a geostratégie, ako konečných aplikovaných výstupov geopolitiky.

S úľavou prijatý rozpad bipolárneho sveta priniesol mnohé komplikácie spojené so znížením stability a bezpečnosti v mnohých oblastiach sveta. Pre-

hľbili sa prejavy mnohých podob ohrozenia života občanov — etnické, rasové a náboženské nepokoje, terorizmus, zločinnosť atď. Ohrozenie bezpečnosti sa týka mikro i makro miery, prejavilo sa s novou intenzitou a akčnosťou.

Svet začal byť v období rastúceho vnímania „globálnej jednoty“ silne zaujatý otázkami ochrany životného prostredia, rizikových technológií, dialkových prenosov znečistenia, drancovania neobnoviteľných zdrojov atď. Environmentálne problémy sa stali plnohodnotnou, ba v niektorých prípadoch až prioritnou súčasťou záujmov priestorových jednotiek. Súčasťou politických kontraverzií a sporov rôznych mocí sa stalo v konečnom dôsledku zdravie obyvateľstva, ochrana prírodných zdrojov a životného prostredia každej lokality. Dalby (1992) o tejto tendencii hovorí ako o environmentálnej, alebo ekologickej bezpečnosti.

Novej výzve podlieha aj štátocentrická orientácia geopolitiky, hoci sa stále rešpektuje štát a jeho atribúty ako hlavné prvky úvah. V geopolitike sa odrážajú integrčné a dezintegrčné procesy, decentralizácia právomocí na regióny a obce, záujmy globálnych inštitúcií a teda ľudstva ako celku. Najtypickejšie je stále označenie geopolitiky ako politickej geografie medzinárodných vzťahov. Táto tradičná orientácia sa rozširuje jednak smerom k modernejším podobám „veľkej“ globálnej geopolitiky (napr. Cohen, 1991b, Nijman, 1992), jednak k menej klasickej „vnútornej“ geopolitike štátov (angl. inner geopolitics, napr. Lacoste, in Buleon, 1992). V dnešnej geopolitike hrajú dôležitú úlohu aj rôzne inak konštruované územné celky (napr. metro-politné regióny), veľké korporácie, občianske a sociálne hnutia, nátlakové skupiny atď. Počet aktérov s vplyvnými záujmami je veľký, neustále rastie a má vo svojich kombináciách významné časopriestorové odlišnosti. Geopolitika je dnes viac o moci, ako len o politike.

Do centra pozornosti geopolitiky sa presadili aj otázky ekonomickej úspešnosti územných jednotiek a blahobytu ich občanov. Dochádza k veľkej diferenciácii sveta, i priestorov v rámci jednotlivých štátov, z hľadiska základných ekonomických ukazovateľov. Ich zástupcovia začali detailne skúmať svoje ekonomicke záujmy. Zabezpečenie pracovných príležitostí, exportu, ochrany vlastného ekonomického priestoru (alebo naopak jeho liberalizácia), je dnes predmetom diskusií po celom svete. Táto geoeconomická výzva orientuje veľkú časť výskumov práve týmto smerom (napr. Dostál, Hampel, 1992, Godet et al., 1994). Súvisí s nárastom konkurencie štátov v ekonomickej oblasti, globalizáciou svetovej ekonomiky a jej dôsledkami na politickú organizáciu sveta a jeho častí. Predvolebná kampaň B. Clintona zatlačila do úzadia geopolitické súvislosti a orientovala sa predovšetkým na geoecono-

mické otázky (Ó Tuathail, Luke, 1994). Kľúčovou otázkou súčasnej konkurencie priestorov sú ekonomicke súvislosti — zručnosti, schopnosti, celkový prehľad a potenciál, schopnosť produkovať čo najväčší podiel pridanej hodnoty do svetovej ekonomiky. Úlohou vlád je vytvárať podmienky na zvelaďovanie týchto schopností občanov a ekonomických subjektov na svojom území. Geoeconomia sa sústreďuje na postihnutie významu geografických aspektov v ekonomike, alebo ekonomicke hodnotenie priestoru — ako napr. hodnotenie vstupov pre jednotlivé aktivity (suroviny, prac. sily, informácie, fyz. štruktúra atď.), ich polohu, kvantitatívne a kvalitatívne hodnotenie, priestorové súvislosti, celkové uplatnenie a vplyv na úspešnosť ekonomiky (regionálnej, národnej; Buček et al., 1993).

Predchádzajúce otázky zvyrazňujú potrebu zvládnutia inštitucionálneho rozvoja budúceho sveta. Pre analýzu široko chápanej úspešnosti štátov, regiónov, miest a ich vzťahov to prináša nutnosť sledovania vplyvov celého inštitucionálneho rámca (veľmi široko chápaného, nielen ako organizácie) — v oblasti bezpečnosti, ľudských zdrojov, ekonomiky, životného prostredia, kultúry, identity, jazyka atď. Do centra pozornosti sa dostáva koncept „governmentality“ (M. Foucault, in Ó Tuathail, Luke, 1994), odkazujúci na racionalitu alebo umenie vládnuť, chápanie vzájomného spolupôsobenia spôsobov poznávania, praktík, kultúry a myšlienkových prístupov v systéme vládnutia (angl. govern — vládnuť). Charakter celého obsahu vládnutia (pozn. nezužovať len na centrálnu vládu štátu) a fungovania inštitúcií, výzvamne vstupuje do geopolitiky svojím efektom v rozdielnej úspešnosti priestorov a odlišnej preferencii záujmov. Otázka nakoniec môže znieť: koho inštitúcie, ich správanie sa a vnútorné princípy sú najefektívnejšie? Geopolitika presúva svoju pozornosť do hodnotenia jednej z najkomplexnejších ľudských činností — vládnutia nad celkovým obsahom priestoru (jeho prvkami, vzťahmi, dynamikou). Musí sa pokúšať o zvládnutie takejto zložitej analýzy, napr. predpokladov a dôsledkov disproporcii vývoja. Môže podstatne ovplyvniť názory spoločnosti a budúcnosť samotných priestorových jednotiek.

Je pochopiteľné, že spomínané tendencie museli preniknúť aj do aplikovanejších podob geopolitiky — do sféry rozpracovania novej hierarchie národných záujmov a geostratégie priestorových jednotiek, najmä však štátov. V praktickej polohe sa začínajú prejavovať vo veľmi obsiahlej, redefinovanej koncepcii bezpečnosti priestorov. Táto spája nielen tradičné vojenskopolitické aspekty, ale aj postupne sa presadzujúce ďalšie parciálne oblasti bezpečnosti, ako napr. ekonomická bezpečnosť, environmentálna bezpečnosť, komplexne chápaná verejná a sociálna bezpečnosť, migračná bezpečnosť atď. (napr. Aniol, 1992, Tremboš, 1994).

Formuje sa nielen nový, komplexnejší obsah národnej bezpečnosti, ale objavujú sa aj podobné koncepcie týkajúce sa subštátnych priestorových celkov — regionálnej a lokálnej (urbánnej) bezpečnosti. Obzvlášť komplikované sú v tomto kontexte úvahy o globálnej a makroregionálnej bezpečnosti, aj vďaka vzájomným konfliktom jednotlivých úrovní. Bezpečnosť je dnes chápaná maximálne komplexne, priestorovo a hierarchicky. Stáva sa veľmi úzko spojenou aj s problematikou rozvoja (Griffith, 1993). Rozvoj, často nevhodne zjednodušený na rast úrovne spotreby, je základným prvkom očakávania spoločnosti a komplexným cieľom, ktorého zabezpečenie sa významne dotýka politiky priestorových celkov.

Geopolitika a geostratégia

Za jeden z najdôležitejších pojmov, ktoré vždy súviseli s geopolitikou, môžeme považovať pojem stratégia. E. Schoenberger (1994) zdôraznila jeho niekoľko významových čít — jednak stratégia ako správanie sa významných účastníkov, ako určitý typ rozhodnutí (orientovaných viac na budúcnosť), postup voči určitému nepriateľovi (resp. konkurentovi) i postup tvorby novej reality. Geopolitika preniká hlbšie do oblasti strategického riadenia priestorových jednotiek, formulovania a dosahovania dlhodobých záujmov. Prerailína sa so strategickým myslením aj v oblasti identifikácie, interpretácie a riešenia konfliktných priestorových vzťahov (napr. tvorba a overovanie hypotéz o potenciálnych hrozbách vo svete, analýza priestorových súvislostí strategických rozhodnutí).

Existencia geostratégie vyplýva z možnosti integrovať mnohé formy strategického poznania cez ich priestorový rozmer. Súčasne moderná geografia ponúka množstvo rozmanitých, strategicky významných informácií o území. Geostratégia je kombináciou poznávaní na rozhraní geografie, politiky a stratégie. Odkrýva novú oblasť geopolitiky — obohatenú o strategický rozmer, uplatnenie ďalších poznatkov, až po detailné zabezpečenie realizácie cieľov.

Vo francúzskej geopolitike nachádzame geostrategickú orientáciu už od druhej polovice 70-tych rokov. Upozorňuje na geografiu ako strategické poznanie úzko spojené s vojenskými a politickými praktikami (analýza sporov, konfliktov, ich riešení), ako i na detailné operačné znalosti (vojenské, politické), ktoré geografia môže priniesť (Buleon, 1992). Takéto chápanie geostratégie (spájané predovšetkým s vojensky využitelnými poznatkami) je zúženou podobou geostrategického poznania, ale modernejším a širším pokračovaním tradícií vojenskej geografie (angl. military geography).

Dnes musíme považovať za prekonané uvažovanie o geostratégii len vo vojenských dimenziách. Geostrategické úvahy sú síce užšie späté s najcitlivejšími charakteristikami priestorových celkov, potenciálom územia, rizikovými faktormi, otázkami ochrany, obrany a prežitia, zabezpečovaním základných cieľov, riešením sporov a ich dôsledkov, veľmi často v duálnych pohľadoch „my — oni“ („priateľ — nepriateľ“). Bezpečnosť a rozvoj územných celkov však ohrozujú mnohé javy z mimovojenských sfér — migračné procesy, nadnárodný zločin, náboženské a etnické spory, environmentálne, ekonomické, demografické procesy atď. Práve tento vývoj sa stáva hnacím motívom aj pre prácu v oblasti geostratégie. „Geo“ zvyčajne komplexný obsah priestoru, previazanosť v ňom prebiehajúcich, na prvý pohľad nesúvisiacich alebo naopak konfliktných procesov. Geostratégia vytvára vhodný priestor na koordináciu, zosúladenie a využitie dielčích odvetvových a územných stratégií, ich rozpracovanie do akčných, alebo takticko-operačných plánov (strategických svojou dôležitosťou). Oveľa viac sa sústreďuje na konkrétne úlohy — stanovenie a dosahovanie dlhodobých, strategicky dôležitých cieľov, zamieriava sa na okamžité i perspektívne zabezpečenie záujmov v konkrétnom priestore a čase. Je jednou z aplikácie orientovaných podôb geopolitiky.

Geopolitika sa touto cestou zblíži aj s novým, komplexnejším obsahom pojmu bezpečnosti. Celostná orientácia geostratégie je ústretovým krokom najmä voči vládam, ktoré priamo zodpovedajú za konkrétny priestor. Prijímanie adekvátnych opatrení (napr. prevencia konfliktov) si vyžaduje nevyhnutné odborné podklady, analýzy a prognózy súčasne pôsobiacich priestorových procesov. Vládnutie — čo je rozhodovanie s významnou priestorovou dimenziou, musí byť kompetentné a rovnako komplexné ako samotný obsah priestoru (hoci je možná len maximalizácia priblíženia sa komplexnosťou poznania reality). Pritom sa to netýka len územia, z ktorého legitimita vlády vzišla, ale aj širokého okolia tohto priestoru. Geostratégia priestorového celku je snahou o maximalizáciu komplexnosti stratégie, zohľadňujúc všetky charakteristiky priestoru a definovaných cieľov. Tvorí jednu z najdôležitejších častí stratégie rozvoja ľubovoľnej priestorovej jednotky, podieľajúc sa na odpovediach na otázky týkajúce sa perspektív rozvoja, bezpečnosti a mieru.

Kritická geopolitika — snaha o (post)modernú vedu

Kritická geopolitika sa opiera predovšetkým o nové filozofické prúdy. Tento diskurzívny, postmodernistický, dekonštruktivistický smer geopolitiky

sa inšpiroval predovšetkým postštrukturalistickou filozofiou M. Foucaulta, J.-F. Lyotarda, J. Derrida (napr. Reynolds, 1992; Dodds, Sidaway, 1994; Ó Tuathail, 1994b). Sústreďuje sa na „pochopenie moci symbolizmu, predstav a reprezentácie v tvorbe hegemonických geopolitických diskurzov v jednotlivých štátoch a v menšej miere na geopolitickú prax ich vlád“ (Reynolds, 1993). Sleduje napr. ako politici, štátnici, zahraničnopolitickí experti, predstavujú svet formou diskurzov. Svojimi výpovedami svet špecificky diferencujú, interpretujú v podobe typov území, miest, ľudí, často vo veľmi zjednodušených schémach. Produkujú svojím spôsobom novú predstavu, nové poznatky o geografii, politike, geopolitike. Samotné nové poznatky a procesy ich tvorby sú tiež predmetom záujmu kritikej geopolitiky. Vstupujú do politiky a sú súčasťou moci ako významný druh ovplyvnenia názorov spoločnosti. Takto sa formuje prax a generujú spôsoby prístupu k priestorom, ktoré vychádzajú z tohto odvodeného poznania a správania sa. Preto sa začínajú podrobne a kriticky skúmať formy praktického geopolitického uvažovania, objavujú sa snahy pomôcť vytvoriť opis sveta, ktorý nie je založený na redukovanom geopolitickom uvažovaní, ale na kritickom geografickom poznaní (Ó Tuathail, Agnew, 1992).

Kritická geopolitika (angl. critical geopolitics) je reakciou aj na diskusiu o kríze „modernistickej“ vedy, ktorá si kladie pochybné otázky napr. o neutralnosti a univerzálne vedeckých zákonov, o úlohe vedy ako jedinej ceste spoznávanie skutočného sveta atď. Najmä u Wallersteina a jeho nasledovníkov (zaoberajúcich sa svetovým systémom — world-systems theorists) nachádzame názory o spojení krízy svetového systému a krízy vedy ako takej. Kritizujú obidva dominujúce prístupy — idiografický i nomotetický, ku skúmaniu „objektívnej“ reality. Neumožňovali venovať dostatočnú pozornosť procesom dlhého trvania a veľkej mierky, upustilo sa od holistických prístupov (in Mac Loughlin, 1994). Zabúdalo sa na veľké časti sveta a mnohých účastníkov mocenských procesov.

Vynorenie sa „kritikej geopolitiky“ na prelome 80-tych a 90-tych rokov je odozvou na obrovské možnosti v oblasti konštrukcie a dekonštrukcie politických diskurzov mnohých smerov, napr. pri tvorbe predsudkov o regiónoch (Sidaway, 1994). Takto orientovaná geopolitika môže významne slúžiť na odstránenie nesprávnych predstáv, protirečí zjednodušeným predstávam verejnosti o určitom území, podáva štátom (a verejnosti) prepracované, detailné výpovede o územiach, ktoré sú zbavené dezinterpretácií, schém a „mýtov“. Za významné aspekty môžeme považovať (napr. podľa Ó Tuathail, Agnew, 1992; Dodds, Sidaway, 1994; Ó Tuathail, 1994a) opätovný pohľad na históriu a jej nové zhodnotenie (podotýkam, nie účelové prehodnote-

nie), návrat k primárnym informačným zdrojom a ich základná interpretácia, kritické zhodnotenie starších geopolitických predstáv, snaha poskytnúť informácie uplatniteľné v praktickom politickom živote štátu, ako aj argumentovať v smere významu geografických poznatkov, jednotlivých limitov a predností daného územia v politike. V jej rámci sa tiež venuje pozornosť aj geoeconomii (ktorú nazývajú aj geopolitická ekonomia) a vplyvu sociálnych hnutí (napr. mierové, feministické, environmentálne).

Kritická geopolitika nevynechala ani štúdium hraníc. Jedná sa však o špecificky orientovaný výskum jednej kategórie hraníc — imaginárnych hraníc (angl. imaginary boundaries, Dodds, 1994). Táto orientácia zohľadňuje vývoj v rôznych oblastiach života spoločnosti (napr. telekomunikácie, infraštruktúra, pôsobenie neštátnych organizácií) narúšajúcich tradičné predstavy a vnímanie hraníc štátov, regiónov. Uvedené smerovanie súvisí s výskumom politickej identity, vzťahu k cudziemu (napr. Čo to vlastne je? Kde to začína? Ako je to vlastne cudzie?), vnímania rozdielov a ich dôsledkov, zmien charakteru hraníc atď. Hovorí sa o deterritorializácii, či re-territorializácii sveta (Ó Tuathail, Luke, 1994).

Súčasná geopolitika — hlavné smery, dimenzie a subdisciplíny

Základné členenie orientácie geopolitických výskumov vo vzťahu k štátu môžeme vyjadriť v troch hlavných prúdoch (čiasťočne vychádzajúc z Lacoste, in Ó Tuathail, 1994b):

a) *vnútorná geopolitika* — zaoberajúca sa geopolitickými problémami vzťahu štátu a jeho dieľčích priestorov (v centre záujmu je integrita štátu a záujmy subštátnych priestorových jednotiek, politických aktérov v rámci štátu a voči štátu),

b) *vonkajšia geopolitika* — vychádzajúca z tradičného chápania geopolitiky ako politickej geografie medzinárodných vzťahov, uvažuje nad vzťahmi štátu a okolitého sveta,

c) *ostatná geopolitika* — nezaoberajúca sa štátom a neslúžiaca štátu (neštatocentrická).

Priestorovú dimenziu geopolitiky môžeme rozčleniť na nasledujúce hlavné úrovne (vychádzajúc z Taylor, P. J.: 1989):

a) *lokálna* — týkajúca sa napr. otázok pohraničnej spolupráce; decentralizovaných medzinárodných vzťahov miest a regiónov; lokálnych dopadov konkrétnych vzťahov medzi štátmi; berie do úvahy geopolitické súvislosti dieľčích priestorov štátu — vnútornú geopolitiku, študuje vzťah vnútornej a vonkajšej geopolitiky atd.

b) *regionálna* — týka sa vzťahov medzi štátmi, vzťahov s okolitými štátmi, hodnotenia ich záujmov z hľadiska národných záujmov štátov, napr. vzťahu SR k regionálnej integrácii v Stredovýchodnej Európe atď.

c) *globálna* — venuje sa analýze svetového systému, geopolitických súvislostí Zeme a kontinentov, veľkých vojenských, politických a ekonomických blokov, týka sa vzťahov veľmocí, nadnárodných inštitúcií, veľkých integračných zoskupení atď.

Súčasnú geopolitiku môžeme rozdeliť na niekoľko spoločne pôsobiacich, prelínajúcich sa, ale tematicky a metodologicky sa líšiacich smerov:

— „tradičnú“ geopolitiku — zameranú na klasické geopolitické problémy globálnej a medzistátnej geopolitiky s dôrazom na otázky územia, polohy, hraníc, delenie teritórií, blokové a zonálne politické štruktúry sveta a ich vzťahy, využítie podmienok územia v politike atď. Jej kľúčovým problémom je hľadanie novej teritoriálnej štruktúry sveta, jej dominantným prvkom je stále národný štát.

— „novú“ geopolitiku — s jej tematickým obohatením o rôzne nové aspekty — najmä presun k otázkam mieru a bezpečnosti, geostrategickým otázkam, rozšírenie záujmu o geopolitické aspekty kultúry, ekonomiky, jazyka, identity, nacionalizmu, životného prostredia, populačného rozvoja atď. Je citivejšia na záujmy celej hierarchie priestorov — miest, regiónov, transnacionálnych regiónov, štátov, integračných zoskupení, Zeme ako celku.

— „kritickú“ geopolitiku — inšpirovanú hlavne novými filozofickými a metodologickými prúdmi, najmä postštrukturalizmom, s postmodernistickými a dekonštruktivistickými vplyvmi. Nie je možné ju plne oddeliť od predchádzajúcej tendencie, je skôr prístupom.

Tieto smery pôsobia súčasne a využívať je potrebné poznávanie možnosti každého z nich. Pokus o presun k „novej“ a „kritickej“ geopolitike je reakciou na uvoľnenie napätia vo svete sprevádzaného mnohými nejasnosťami, súvisí s množstvom menších, ale pritom ničivých konfliktov, rešpektuje prudký rast globálnej prepojenosti svetovej ekonomiky. Citelný je rast vplyvu širokých tém národnej identity, kultúry, náboženstva a civilizácie na vývoj sveta, jeho organizáciu a inštitúcie (napr. Huntington, 1993). Geopolitika sa presúva do oblasti skúmania súvislostí spoločenského vývoja a jeho priestorových konfliktov v komplexnom pohľade. Musí slúžiť k tvorbe podkladov služiacich k pochopeniu, riešeniu a predchádzaniu konfliktov.

Za najvýznamnejšie dielce a aplikované multidisciplinárne súčasnej geopolitiky môžeme považovať:

a) *geokonómiu* — ktorá je odrazom zvýšeného postavenia ekonomických procesov v úvahách o budúcnosti sveta, rastúcej ekonomickej konkurencii štátov, procesoch ekonomickej integrácie,

b) *environmentálnu geopolitiku* — veľmi významnú multidisciplinárnu geopolitiku skúmajúcu environmentálne aspekty širších konfliktov, samotné spory s environmentálnou podstatou, spravodlivé využívanie prírodných zdrojov, ochranu zdravia populácie atď.

c) *geostratégiu* — reagujúcu na množstvo vplyvných, strategicky dôležitých procesov, konflikty ich záujmov v priestore, potrebu veľmi komplexných analýz a rozhodnutí slúžiacich zvládnutiu rizík vývoja a bezpečnosti priestorových celkov, formovanie úspešných stratégií rozvoja a prepracovaných postupov ich dosahovania.

Záver

Rozmach slovenskej geopolitiky je veľmi nádejný. Postupne sa vynárajú autori pokrývajúci väčšiu časť objektu geopolitiky a využívajú prevažnú časť používaných metodologických prístupov. Z posledného obdobia si zaslúžia pozornosť najmä dve práce. Prvou je štúdia P. Staněka a J. Černej *Prežije Slovensko rok 2000*, ktorá má predovšetkým geoeconomické zameranie. Druhým príspevkom je na pokračovanie vychádzajúca štúdia M. Žiaka *Geopolitické súvislosti*, ktorá analyzuje predovšetkým konkrétne kroky slovenských politikov a ich východiská. Napriek tomu nie je vyriešených pomerne veľa otázok napríklad v oblasti vzťahov vnútornej a vonkajšej geopolitiky (napr. euroregióny, regionálne členenie).

Ranné štádium existencie malého, samostatného štátu v turbulentnom období, na hranici niekdajších dvoch svetov, kladie obzvlášť komplikované otázky. Tieto si postupne Slovensko, jeho odborná a laická verejnosť musia objasňovať v korektnej diskusii. Musia existovať cesty k nájdaniu jednoty názorov o základných, dlhodobých národných záujmoch, cieľových hodnotách tohto štátu a spôsobov ich dosiahnutia, vrátane geopolitických súvislostí. ■

Literatúra:

1. Aniol, W.: (1992). *Ruchby ľudnostojave jako zródló napiecv w Europie. Sprawy Miedzynarodowe*, XLV, 4 — 6, pp. 99 — 116.

2. Buček, J. et al. (1993). Geoeconomická pozícia Slovenskej republiky a niektoré jej dôsledky (Úvod do problematiky — podkladová štúdia). Centrum strategických štúdií SR (Bratislava).
3. Buleon, P.: (1992). The state of political geography in the 1970s and 1980s in France. *Progress in Human Geography*, 16, 1, pp. 24-40.
4. Cohen, S. B.: (1991a). The emerging World Map of Peace. In: Kloti, N.- Waterman, S. ed.: *The Political Geography of Conflict and Peace*. London (Belhaven Press), pp. 18-36.
5. Cohen, S. B.: (1991b). Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era. *Annals of AAG*, 81, 4, pp. 551-580.
6. Dalby, S.: (1992). Ecopolitical discourse: "environmental security" and political geography. *Progress in Human Geography*, 16, 4, pp. 503-522.
7. Dodds, K.-J.: (1994). Geopolitics and foreign policy: recent 2. developments in Anglo-American political geography and international relations. *Progress in Human Geography*, 18, 2, pp. 186-208.
8. Dodds, K.-J., Sidaaway, J. D.: (1994). Locating critical geopolitics. *Environment and Planning D*, 12, pp. 515-524.
9. Dostál, P.- Hampf, M.: (1992). Urbanization, administration and economies: future geopolitical and geo-economic changes. In: Dostál, P.- Illner, M.- Kára, J.- Barlow, M. ed.: *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia*. Amsterdam (Instituut voor Sociale Geografie), pp. 191-203.
10. Driver, F.: (1991). Political geography and the state formation: Disputed territory. *Progress in Human Geography*, 15, 3, pp. 268-280.
11. Falk, R.: (1994). From geopolitics to governance: WOMP and contemporary political discourse. *Alternatives*, 19, 2, pp. 145-154.
12. Godet, M.- Chapay, P.- Comyn, G.: (1994). Geopolitical and economic context to the year 2000. *Futures*, 26, 3, pp. 275-288.
13. Griffith, J. L.: (1994). From cold war geopolitics to post cold war geopolitics. *International Journal*, 49, 1, pp. 1-36.
14. Huntington, S. P.: (1993). If not Civilizations, What? *Foreign Affairs*, 72, 3, pp. 186-194.
15. Ištok, R.: (1995). Problém vzťahu politickej geografie a geopolitiky. In: Trizna, M. (ed.): *Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín*. Bratislava (Prírodovedecká fakulta UK), s. 233-238.
16. Keck, O.: (1991). The new institutionalism in the theory of international politics. *Law and State*, 47, pp. 28-50.
17. Mac Loughlin, J.: (1994). Geopolitics and Geoculture in World-Systems Theorizing: A Review Essay. *Studies in Comparative International Development*, 28, 4, pp. 62-69.
18. Nijman, J.: (1992). The Limits of Superpower: The United States and the Soviet Union since World War II. *Annals of AAG*, 82, 4, pp. 681-695.
19. O'Loughlin, J.: (1990). Political geography: attempting to understand a changing world order. *Progress in Human Geography*, 14, 3, pp. 420-437.
20. O'Loughlin, J.- Hesbe, H.: (1991). From "Geopolitik" to "Geopolitique": Converting a discipline for war to a discipline for peace. In: Kloti, N.- Waterman, S. ed.: *The Political Geography of Conflict and Peace*. London (Belhaven Press), pp. 37-59.
21. Ó Tuathail, G.- Agnew, J.: (1992). Geopolitics and discourse — Practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political Geography*, 11, 2, pp. 190-204.
22. Ó Tuathail, G.: (1994a). The critical reading/writing of geopolitics: Re-reading/writing Witfogel, Bouman and Lacoste. *Progress in Human Geography*, 18, 3, pp. 313-332.
23. Ó Tuathail, G.: (1994b). (Dis)placing geopolitics: writing on the maps of global politics. *Environment and Planning D*, 12, pp. 525-546.
24. Ó Tuathail, G.- Luke, T. W.: (1994). Present at the (Dis)integration: Deterritorialization and Reterritorialization in the New World Order. *Annals of AAG*, 84, 3, pp. 381-398.
25. Prescott, J. R. V.: (1990). *Political Frontiers and Boundaries*. London (Unwin Hyman).
26. Reynolds, D. R.: (1992). Political geography: thinking globally and locally. *Progress in Human Geography*, 16, 3, pp. 393-405.
27. Reynolds, D. R.: (1993). Political geography: closer encounters with the state, contemporary political economy and social theory. *Progress in Human Geography*, 17, 3, pp. 389-403.
28. Schoenberger, E.: (1994). What is strategic about strategy. *Environment and Planning A*, 26, pp. 1013-1014.
29. Sidaaway, J. D.: (1994). Geopolitics, geography, and terrorism in the Middle East. *Environment and Planning D*, 12, pp. 357-372.
30. Staněk, P.- Cerná, J.: (1995). Prežije Slovensko rok 2000. Bratislava (ÚDVEM pri EU, Klub ekonómov).
31. Taylor, P. J.: (1989). *Political Geography*. London (Longman Scientific and Technical).
32. Tremboš, P.: (1994). *Environmentálna bezpečnosť Slovenska*. Životné prostredie, 28, 5, s. 200-203.
33. Zatlkejší, P.: (1992). Geopolitické postavenie Slovenska. *Medzinárodné otázky*, 1-2, s. 21-31.
34. Žiak, M.: (1995). Geopolitické súvislosti (serial), denník *Sme* — Fórum, April — Júl.

SLOVENSKÝ INŠTITÚT MEDZINÁRODNÝCH ŠTÚDIÍ
v y d á v a

MEDZINÁRODNÉ OTÁZKY

ČASOPIS PRE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY, MEDZINÁRODNÉ
PRÁVO, DIPLOMACIU, HOSPODÁRSTVO A KULTÚRU

Zodpovedný redaktor

JURAJ CÚTH

Výkonná redaktorka

TATIANA LAUKOVÁ

Adresa redakcie

SLOVENSKÝ INŠTITÚT MEDZINÁRODNÝCH ŠTÚDIÍ
(REDAKČIA MEDZINÁRODNÉ OTÁZKY)
DROTÁRSKA CESTA 46
811 02 BRATISLAVA
TEL.: 5354 125, FAX: 5802 517

MEDZINÁRODNÉ OTÁZKY

ČASOPIS PRE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY, MEDZINÁRODNÉ PRÁVO,
DIPLOMACIU, HOSPODÁRSTVO A KULTÚRU

ROČNÍK IV 3 1995

OBSAH

- 3 **Juraj Schenk**
50 rokov od vzniku OSN
- DISKUSIA
- 13 **Eduard Mračka**
Úloha OSN pri riešení, kontrole a predchádzaní konfliktov vo svete
- 29 **Peter Juza**
Poznámky k demokracii — Je na obzore nový systém kolektívnej bezpečnosti?
- 41 **Ján Buček**
Geopolitika na konci 20. storočia
- ÚVAHY, ŠTÚDIE, ROZPRÁVY
- 54 **František Poredoš**
Niektoré otázky práva národnostných menšín a štátny jazyk
- 67 **René Pawera**
Vojenské aspekty členstva SR v NATO
- DOKUMENTY, PRAMENE
- 77 Mierová zmluva s Maďarskom uzavretá v Paríži v r. 1947
- RECENZIE, SPRÁVY
- 108 **Dušan Slobodník**
Správa o činnosti stálych delegácií NR SR v medzinárodných organizáciách
- Peter Juza**
- 114 Dahl, R. A.: Demokracie a jej kritici
- 116 Šatava, L.: Národnostní menšiny v Evropě
- Juraj Cúth**
- 118 American Journal of International Law
- 123 Journal du Droit International
- 126 SUMMARY IN ENGLISH